

Kg. 9a/10, 26

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

2.

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE

BUDAPEST, 1960.

Ma-
ának
fo-
sse
loo.
sz-

sz.
el.
zt-
lig

or-
ib-
a

ra-
is
zad
van
ját
na-
en-
ri-

ü-
es
ek
vü
b-
öt
or
nd

A magyarországi ujkőkor-kutatás néhány problémája.

Mielőtt rátérnék tulajdonképpeni tárgyamra, szeretnék egy olyan kérdést felvetni, amely bizonyára sok ásató régésznek eszébe jutott akkor, amikor a feltárt szelvény metszetrajzát igyekezett egyeztetni azokkal a rétegekkel, amelyek megadták, megmutatták annak a darab földnek a történelmét, amelyen dolgozott.

Ha sikerült a rétegeket és a metszet rajzát egyeztetni, bizonyára mindnyájan gondoltak arra, a metszetrajz rétegei nem mutatják okvetlenül az egész település képét; sok esetben nem is méterekkel, csak centiméterekkel távolabb készített metszet már eltérő képet mutathatott volna. Hü képet csak akkor kaptunk, ha a kisebb vagy nagyobb kiterjedésű telepet, teljes egészében feltárjuk.

A nem így nyert kép csak pillanatfelvétel, amely kétségtelenül igazat mond, ha őt magát hagyjuk beszélni, és nem mi akarunk belemagyarázni olyan jelenségeket, amelyek teoriánk bizonyítására alkalmasak, de figyelmen kívül hagyjuk azokat, amelyek elképzelésünknek a legnagyobb tárgyilagossággal ellentmondanak.

De bővítsük még egy kicsit ezt a gondolatot. Tisztán látjuk-e egy u.n. kulturának minden életmegnyilvánulását, egész történetét, ha csak egy telepen - egy bizonyos földrajzi adottsággal meghatározott területen - végeztünk teljes feltárást?

Bajos volna erre a kérdésre igennel felelni.

Ugyanigy vagyunk akkor, amikor kutatásaink eredményeit összefoglalva képet akarunk rajzolni, amely saját területünk - jelen esetben Magyarország - őskori történetének egy részét igyekszik szemléltetni.

Megrajzolt képünk, megirt történetünk mindig csak a tudomány pillanatnyi állásának vetülete, az adott időpontban, de még ebben az esetben is csak akkor megbízható, ha összevetjük a szomszédos területek kutatásának eredményeivel. Ez az összevetés természetesen sok olyan problémát érinthet, amelyekre az összefüggésekből kiragadott területek magukban nem adnak, nem is adhatnak megnyugtató megoldást.

Igy volt ez RÓMER /1/, majd PULSZKY /2/ idejében, ami-

kor ugyan lehetett a korszinvonalán álló kutatásról beszélni, ha ez nagyobbára az előkerült, legtöbbször szórványos leletek mutatta eredményekre támaszkodott is; így volt TOMPA modern alapvetése idején is /3/, egy negyedszázaddal ezelőtt.

A hazai és külföldi kutatás TOMPA nem egy megállapítást túlhaladottnak tartja, de akik tudománytörténeti szemlélettel dolgoznak, az alapvetés érdemét soha se tagadják el tőle.

Az újabb kutatások új eredményeket hoztak és a nagy cserép archivumból az - eddiginél sokkal rendszeresebben és jobban támogatott - ásatások új okleveleket hoztak felszínre, amelyek részleteiben más képét mutatják az őskor történetének. A később végzett kutatások is új eredményeket hoztak, amelyek alapján a pillanatkép is változott, mintahogy változni fog még sokszor, emeddig elmondhatjuk, hogy már a mult minden emlékét ismerjük és az őskor történetének minden kérdésére feleletet tudunk adni, minden problémáját megoldottuk. Nincs - és nem is lehet ez másként -, az oklevelekre támaszkodó történetírásban sem, ami részleteiben is mindennél jobban bizonyítja, a régészeti és a történetírás módszerének közös célra törekvését.

Legtöbb esetben még távol vagyunk a kérdések végleges megoldásától, azért beszélek itt is a magyarországi ujkőkori kutatás problémáiról, amelyeknek keretében természetesen csak hézagos történeti képet igyekszem nyújtani. Ez a kép a vizsgálat során sokkal komplikáltabb, mint amilyenek régebben lászott, de komplikáltabb annál is, mint ahogy legutóbb a Tiszától keletre eső és az északi Alföldre vonatkozóan összefoglalva olvastuk.

Mig előbb ezen a területen időrendben haladva a Körös csoportot, a tiszai kultúra I. és II. fázisát ismertük /4/, utóbb öt kultúra /Körös, tiszai, vonaldiszes, bükki, herpályi/ elemei jelentkeznek./5/

Zavarólag hat itt - és általában az irodalomban - a csoport és kultúra elnevezés egyáltalán nem következetes használata. Sok félreértést oszlott el ezeknek a terminusoknak egysegítése, egyöntetű használata.

Ezért örömmel üdvözlöm M. GARASANIN professzor ur referátumának állásfoglalását, amelyben kultúra helyett következetesen a csoport nevet használja./6/

Meg kell jegyezni, hogy ezzel az elnevezéssel, ha

nem is következetesen, de már az első modern alapvetésben is találkozunk. A nagy összefoglaló munkában "Die Bandkeramischen Gruppen"-ról van szó, /7/ amelyen belül három kultúra / Linear /8/, Bükker /9/, Theiss /10/ / van, de ugyanakkor, az utóbbi két fáziséval együtt már "Körös-gruppe"-ról /11/ van szó, ami nyilvánvalóan - most már teljesen ismerve az utóbbi általános nagy jelentőségét - zavart okoz az értelmezésnél. Világos ugyanis, hogy az utóbbinak kisebb terjedelmét fejezi ki, ugyanakkor, amikor ugyanezzel a szóval nagyobb terjedelmű egységet is jelöl.

Később is találkozunk a kultúra és csoport megkülönböztetésével /12/. Előbbibe az egységes színezetű összetartozó leletek tartoznak, az utóbbiba a szomszédos területekről átvett anyaggal kevert leletek. Mindezekben belül helyi színezetű csoportok is vannak.

Legutóbb kísérletet olvastunk /13/ a bronzkorra vonatkozóan: kulturák, csoportok és alcsoportok elnevezéssel rendet teremteni ebben a kérdésben, amely nemcsak szűkebb területen, de egész Európában tisztázásra vár. /14/

Áttérve a magyarországi neolitikum problémáira meg kell állapítanom, hogy kronológiai szempontból kiértékelhető stratigráfiánk alig van. /15/

A jugoszláv kutatás alapján ugyan már régen nem kétséges, hogy a délkeletről jött Körös csoport időrendben megelőzi a tiszait /16/, de a nagykiterjedésű telepeken - annak ellenére, hogy néha csak pár száz méter választotta el a két csoport telepeit egymástól, - réteg szerint soha se sikerült a kettőt elkülöníteni.

Ma sem ismerünk két adatnál többet. Az egyik a szentesi Dinnyéshalom /17/, ahol a Körös csoport emlékei 1 m-rel voltak a tiszai csoporthoz tartozó leletek alatt. A másik a békésszentandrési telep, ahol a két csoport emlékei hasonló elhelyezkedést mutattak. /18/

E kérdésnek ez a vonatkozása - erősen támogatva a külföldi kutatások által - ma már nem jelent problémát.

Annál nagyobb probléma számunkra a Körös-csoport belső kronológiája. Annak ellenére, hogy egyetlen lelőhelyen két réteget lehetett megállapítani /19/, sem itt, sem a többi egyrétegű településen nem lehetett a csoport több periódusra osztását figyelemmel kísérni.

Azok a kritériumok, amelyek a Starčevo-Körös csoport gazdag forma készletét - diszitéseivel együtt - különböző lelőhelyen vagy zárt gödörben való előfordulásuk alapján periódusokra osztják /20/ a negyedik /ujabban harmadik /21/ / periódusba osztott Körös csoport telepein általában megvannak.

A részletezés hosszadalmas volna, így csak meg kell állapítanom ezt a kimerítő közlésekből /22/ és a monográfiából /23/ is ellenőrizhető tény.

Távol áll tőlem, hogy a beosztás kapcsán közölt lelőhelyek anyagának helyes megállapításában kételkedjem, de arra rá kell mutatnom, hogy a csoportnak Starčevon történt megjelenése utáni tovább terjedésének lassu menetét a Bánát teljesen lakatlan területén indokolatlannak tartom. Az egyrétegű, sűrű települések az ellenkezőjét bizonyítják, még akkor is, ha a csoport hosszantartó életében a kutatókkal egyet értek.

Hogy az utolsó periódusba osztott Körös csoport csakhogyan a hanyatlás korát jelenti-e akkor, amikor a szellemi életre vonatkozó emlékek éppen itt jelentkeznek a legtömegesebben, nem tudom elképzelni. Éppen a legteljesebb kifejlődést látom benne, ha végét jelenti is a csoport történetének, ami más csoportok előnyomulásával magyarázható.

De melyik csoport népe szorította ki könnyen elfoglalt területéről?

Es a kérdés Szerbia területén a vinčai stratigráfia alapján nem lehet vitás, hiszen a legrégebb vinčai lakosság a starčevo-i csoport fölé telepedett, ha ugyan egy ideig nem élt vele együtt. Ha pedig igen, úgy az csak a feltételezett legkésőbbi időben történhetett.

Bizonyítani látszik ezt az ószentiváni VIII. lelőhely, /24/ ahol a jellegzetes korai vincai, kevés Körös kerámiával keveredik, míg az I. és II. lelőhelyen a Körös anyag vagy tisztán vagy csak bronzkori anyagtól háborítva fordul elő.

A kevés anyag mellett szól, hogy ezen a területen - Szeged közvetlen környékén - a vincai legrégebb csoport foglalja el a Körös-csoport utolsó települését.

De a jugoszláviai Bánát egyik legészakibb fekvésű településén a Körös csoport emlékei már nemcsak a vinčai legkorábbi, hanem a tiszai csoport legrégebb emlékeivel keveredve jelentek meg, ami a két utóbbi forma - és diszitéskinsének köl-

csőrös kiserélődésében is megnyilvánul.

És ha Ószentivánon nem is lehet a feltételezett legkorábbi emlékeket megtalálni, Csókán az egyetlen emberábrázolás hiánya szerint megvan. /25/

A Körös csoporttal kapcsolatban még egy kérdést kell tisztázni. Volt-e Szakálháton olyan emlék, amelyet a Körös csoportba lehet sorolni? /26/

Más helyen előkerült újabb leletek alapján átértékelve az ásatás eredményeit, határozottan "nem"-mel kell válaszolni. Késői reminiscenciák vannak itt csupán, amelyek a vonaldiszes csoportra hatottak.

Hangsúlyozni kívánom, hogy nem a közlés ótamajelentéssel a lelőhellyel foglalkozó irodalom /27/, hanem más, viszonylag közeli és távolabbi leletek készítenek erre az állásfoglalásra.

Már egyik régebbi dolgozatomban hangoztattam, hogy a Körös csoport ismert elterjedési területén jóval túl is érezhető hatását. Elsősorban a tabáni leletekben láttam ennek bizonyítékát. /28/ Ebben a leletben a Dunántúlra jellemző vonaldiszes kerámia emlékeivel együtt kerültek elő a jellegzetes körömmel díszített töredékek. /29/

Enzel a dunántúli kerámiával részben egyidőben az alföldön az a sajátos vonaldiszes kerámia él, amelyet már régebben ismerünk, de amelyet csak az utóbbi időben ismertek fel a maga jelentőségében. /30/

Ennek az anyagában nemcsak a Körös csoport néhány jellegzetes díszítése, de a kiöntős edények is jelentős szerepet játszanak.

Különösen feltűnő egy újabb lelőhelyen /31/ alkalomszerűen, de hitelesen feltárt, egymás mellett levő két gödör, amely kb. a vonaldiszes kerámiának két eltérő változata került elő. Az egyik a sajátos módon kitöltött zárt minták mellett sok csipett díszítésű eserepet is tartalmazott, melyek már az alföldi vonaldiszes eserepeknek is a Körös csoporttal való kapcsolatát mutatják.

Az alföldi vonaldiszes kerámia rétegben mélyebben fordul elő, mint a bükki csoport /32/, de az aggteleki barlangból /33/ olyan eserepet ismerünk, amelynek egyik oldalán az alföldi vonaldiszes, másikon a bükki kultúra jellegzetes díszítésű

se van; nem kétséges, hogy a két diszitésmód egy időben is divott. /34/

Ezek az adatok mutatják, hogy a Kőrös csoport az említett két egymástól függetlenül kialakult /35/ vonaldiszes csoportra kisebb-nagyobb időkülönbséggel hatott, vagy még találkozhatott vele.

Ez a tény a két vonaldiszes csoport közel egyidejűség mellett is szól. A dunántuli csoport látszik idősebbnek, és feltételezhető, hogy itteni első megjelenése, az erre a területre csak hatásaiban elérő Kőrös csoporttal esik egyidőre. Valószínű, hogy ez a terület már lakott volt akkor, amikor a Kőrös kultúra a tiszántuli területeket megszállta, és a Duna-Tisza közén, jobbra a Duna mellett észak felé is előnyomult. A tiszántuli gyors elterjedéssel ellentétben álló megállás egyébként nem érthető.

A megszállással magyarázható, hogy a dunántuli vonaldiszes csoport csak a Kőrös csoport más elemek által történt felszámolása után jutott délebbre fekvő területekre /36/ és valószínűnek látszik, a Tisza vidékére is.

A dunántuli csoport a nyugati és északnyugati hasonló csoporttal mutat - már amennyiben ismerjük - kapcsolatokat /37/. Megmutatkozik ez az edények formájában éppen úgy, mint a diszitésekben.

Sajnos a csoport felgyűjtött anyaga nem áll rendelkezésemre /38/ s így annak eldöntése, hogy az eddig feltételezett régebbi és fiatalabb szakaszra osztás továbbra is fenntartható-e, pillanatnyilag lehetetlen. A békásmegyeri anyag /39/ együtt fordulván elő, rendszerint el nem választható módon, ellentmond ennek. Az itt két függetlenül legfiatalabb szakasz - a zselizi csoport - azonban taxonológiai alapon határozottan kiválasztható, de réteg szerint nem különül el.

A leletgyűjtésről egyelőre csak annyit kívánok mondani, hogy a Dunántul régibbnek tartott vonaldiszes csoportját a később kifejlődött zselizi csoport még itt találta.

Az ország északi és keleti részén - éppen úgy, mint előbb a Kőrös-, majd később a tiszai csoport idején - egészen más kép alakul ki. Két egymással területileg érintkező csoport közül az egyik az alföldi vonaldiszes, a másik a Szakálhátaléből.

/40/

Az alföldi vonaldiszes csoport a TOMPA által proto-

bükkinék nevezett kerámiával azonos. Ahhoz a néhány lelőhelyhez azonban, amelyet már TOMPA is ismert, az újabb kutatás közel kétszáz lelőhelyet fedezett fel és részben hitelesített is. A leletek Szlovákia keleti részén is előkerültek. /41/

Ennek a csoportnak jellegzetes diszitése az égetés előtti festéssel kombinált bemélyedő minta. Kiöntő-csöves edények is vannak a csoportban, amely - ugylátszik - jellemző sajátsága az egész alföldi ekkori kerámiának, ami egyidejűséggel mellett szól.

Az a kevés anyag, amit az idolplasztikából és a stilizált emberábrázolásokról ismerünk, erős déli hatásokat árul el. /42/

A Bükk-hegységben és attól délre eddig hitelesen ismert 153 lelőhely között 8 olyan van, ahol emlékeik a bükki csoporttal együtt kerülnek elő, nem szólva a szórványos leletekről. /43/ Nálunk tudtommal stratigráfiailag még nem lehetett elválasztani. Az ún. kelet-szlovákiai vonaldiszes kerámia, amely a miénkkel teljesen azonos, /44/ időrendben a terület legrégebb neolitikumát jelenti, /45/ tehát a bükkinél korábbi.

A csoport - a Körös csoportnál fiatalabb. Emennek utó hatása alól nem vonhatta ki magát, bár telepei külön állanak. /46/

Még jobban kimutatható ez a hatás a Szakálhát-lebői csoportnál, ahol a már említett kiöntős edényeken jellegzetes Körös diszítések vannak. /47/

Ennek a leletegyüttesnek a történeti képe úgy bontakozik ki, hogy a Körös hatásokat tükröző égetés után festett csoportra, amely a kiöntős csöves edények mellett a barbotint és a csipett diszítést egyaránt ismeri, a tiszai csoport telepedett rá, amelyből a csak párlélőhellyel képviselt Lebőgorzsi típus alakult ki.

Hogy Lebőn a zselizi csoport is képviselve van néhány darabbal, az az elmondandók után valóban nem meglepő. /48/

De nézzük meg a közismert zselizi csoportot, amely nálunk nagyjából a Dunántul északi részében van elterjedve, de előfordul a déli és északi Alföldön egyaránt. A formák és egyes diszítésmotívumok - egyebek közt a legjellegzetesebb nagy bemetszés - a bükki kultúrához kapcsolják; határozottan mu-

tatják - alsó Ausztria és Lengyelország közötti elterjedése ellenére is - /49/ - a Kárpátmedence területéről való származását.

Az irodalom egyetért abban, hogy a vonaldiszes kerámia legfiatalabb ága. /50/ Ennek ellenére mégis vannak nagyon súlyos kronológiai problémái.

Békásmegyeri előfordulásával már sokat foglalkozott a külföldi és hazai irodalom, és nem is ok nélkül. /51/

A bennünket itt most nem érdeklő kulturákon kívül; a "régi vonaldiszes" kerámia, a zselizi csoport, a tiszai és bükki csoport emlékei elválaszthatatlan rétegből együtt kerültek elő.

De előkerült a nagytétényi sírban /52/ is ahol bükki tiszai és bánáti formákkal együtt volt. Ez az együttes mintegy hitelesíti az előbbi leletet.

A bükkiel való kapcsolatot a borsodi telep egyik hulladékgyűjtésében előkerült jellegzetes töredék is igazolja. /53/

A zselizi-tiszai kapcsolatokra, már TOMPA is rámutatott az edényfestéssel kapcsolatban, /54/ amit talán azzal egészíthetnénk ki, hogy nemcsak a vörös, de a sárga festés is e révén került ide.

Hogy ez a zselizi formák kialakulása után azonnal, vagy mint Ausztriában, /55/ csak később következett-e be, annak nem lehet bizonyítéka az, hogy festett és festetlen darabok is vannak, mert ez így van a tiszai kulturában - még ugyanannak a árt gyűjtésében - is. /56/

A bükki és tiszai cserepek ismételt együttes előfordulásából később kívánom levonni a következtetést.

Itt még egy dologra kell rámutatnom. Az un. "régi" és legfiatalabb vonaldiszes kerámia nemcsak Békásmegyeren fordul elő együtt. Ugyanez a helyzet Pomázon /57/ és ugyanezt láttam Győr-pápai vámi anyag átvizsgálásakor. /58/ Az anyag diszítését tipológiailag össze se lehet hasonlítani és még is együtt kerülnek elő.

Mit jelenthet ez?

Vagy azt, hogy a két diszítésmód mindig egy időben divott, vagy azt, hogy a "régi" olyan soká élt, hogy a fiatalabb még életben találta.

Én a nem mindig csupán diszítéseket jelentő motívumok használatában megnyilvánuló konzervativizmus ismeretében az u-

többit tartom ugyan valószínűnek, de az utolsó szót csak akkor tudnám kimondani, ha bárhol a Kárpátmedencében - vagy a szélesebb elterjedési körben - legalább egy-egy olyan nagyobb telepetet tárnánk fel, amelynek jól megfigyelt rétegeiben vagy zárt gödreiben, hol az egyiket hol a másikat tisztán megtalálnánk.

De a pápai-vámi lakógödrökből kiásott anyag még egy másik - részben már érintett - kérdést is felvetett.

Ebben is megtaláltuk a Korös csoport diszítései közül nemcsak a vonaldiszes kerámiában is otthonos, a bütyköket összekötő csipett vonalakat, de az egész felületet borítókat éppenugy, mint az ujjak huzásából származó durva bemélyedő diszítéseket is, amelyeket a bánáti /59/ kulturából is ismerünk. Nehéz eldönteni, hogy ezek az un. régi vonaldiszes kerámia továbbélései-e, vagy a tiszta zselizi anyagban is megvannak?

Egyetlen töredék, olyan sűrű pontozással kitöltött, szokatlanul széles szalagokat őrzött meg, amelyek annak a tanabodi /60/ egyik gödörnek az anyagára emlékeztetnek, ahol a Korös csoportos reminiscenciák az alföldi vonaldiszes csoport kísérő jelenségeit magyarázzák.

A zselizi csoport alföldi vonaldiszes kerámiával való előfordulása, ennek a diszitésmódnak idejutását könnyen érthetővé teszi. /61/

Nem az időrend kedvéért szólok itt most a bükki kulturáról, amelynek a tiszai kultúra előzményeként értelmezését már csak a tudománytörténet tartja nyilván. /62/

A hazai és külföldi újabb ásatások eredménye alapján bizonyára TOMPA Ferenc is más eredményre jutott volna.

Idézek egyik 1941-ben megjelent hozzászólásából: "ha nem stiluskritikai fejtegetések, hanem megbízható és valóban zavartalan kulturrétegből előkerült leletek megdöntik az én eddig vallott felfogásomat, úgy magam leszek az első, aki ennek a nyilvánosság előtt is hangot adok." /63/

Utolsó nagy, valóban történeti összefoglalásában azonban a békásmegyeri és nagytétényi leletek értékelése mellett is csak arra a következtetésre jutott, hogy "a bükki leletek ebben a régióban csak szórványosnak tekinthetők, de mindenestre hiteles bizonyítékok a kulturák egyidejűsége és a kulturális kapcsolatok szempontjából" /64/. A további következtetések levonására még nem látta elérkezettnek az időt.

A bükki csoportot ma is a szalagdiszes kerámia körébe utalja mind a hazai, mind a külföldi - elsősorban az érdekelte csehszlovák kutatás /65/

Belső felosztásáról vagy nem szól, /66/ vagy tagadja /67/ vagy a könnyebb egyeztetés érdekében használja /68/ az irodalom.

A III. periódus önállóságát legkorábban kétségbevonták /69/ a magyar szakemberek, a másik kettővel nehezen tudnak szakítani.

A kérdés valóban nem könnyű, de stratigráfia nélküli megoldani is lehetetlen. A típusok nem okvetlenül jelentenek időrendet, ha helyi kialakulást jelenthetnek is.

A kérdés kulcsa a csak nem régen megjelent bükki korpusz /70/ után sincs a mi kezünkben. Egyetlen jól rétegezett barlangi lelőhelyről tudunk Ardovón /71/, A travertin rétegekkel elválasztott települési szintek bizonyára a valóságot fogják megmondani. Nagyon hálás lenne a szlovák kutatással együtt - amely nagyjában még ma is a TOMPA féle felosztást használja - a magyar kutatás is, ha szíves volna nehezen várt eredményeit valamennyiünkkel megismertetni.

A tiszai csoportnak a bükki csoportból való származtatását nem elméleti, hanem együttes előfordulások terelték a helyes utra. /72/

A két csoportnak egymással és külön-külön egy másik, de mindkét esetben azonos kultúrával való legalább is érintkezése - hogy csak a magyarországi példánál maradjunk - nem az egyiknek a másiktól való származását bizonyítja, hanem az egyidejűséget. Ha végleg felszámoljuk a TOMPA-féle III. periódusnak a bükki csoporthoz való tartozását és benne már a tiszai csoport megnyilvánulását látjuk, azt fogjuk látni, hogy a két csoportnak az érintkezése nemcsak a Bükk hegységtől távolabb eső területen, de már a bükki barlangokban is megtörtént. /73/

Ha nem fogadjuk is el a szakálhádi leletek egy részének a bükki kultúra ún. korai szakaszába osztását /74/, s velük együtt a tiszai kultúra jelenlétét, a jugoszláviai Bánát több példája is tanusítaná ezt. /75/

S ha elutasítjuk a bükki csoportból való származást úgy az "ósi" területről való lehuzódást már felesleges cáfol-

ni, mert ilyen, ebben az értelemben nincs.

Három elgondolás még marad a tiszai kultúra eredetének megoldására.

Az egyik volna a mezolitikumból való származtatás gondolata /76/. Ez a gondolat tetszetősnek látszik ugyan, de a történeti tények ellene szólnak.

Mezolit kutatásunk a kezdet kezdetén áll, neolitikus kőpengéinkkel ugyan sok fiókot meg lehetne tölteni, de azok gyártási technikáját, eszközszerű felhasználásuk lehetőségét soha senki meg nem vizsgálta. E célra csak a lényegesen kisebb számú hiteles leletet lehetne felhasználni. Ezen a bajon még lehetne segíteni.

Sokkal nehezebb az a kérdés, vajon melyik területen keressük azt a kulturát, amelyik mezolitikus alapokból fejlődhetett ki?

Nem kívánunk arról vitatkozni, hogy volt-e nálunk mezolitikus kultúra, mert ebben nem kételkedünk.

De ha volt is, nem lehetett kapcsolata a Dunántul legrégebb kultúrájával, mert annak nyugati és északnyugati előmenyei vannak. /77/

A Tiszántulon sem jobb a helyzet. Ott a Körös, Bánáti és alföldi vonaldiszes csoportok már megelőzték a tiszai csoportot. Nem tudjuk tehát a mezolitikus őskulturát földrajzilag elhelyezni.

A másik gondolat /78/ indokoltnak tartja, hogy a tiszai fejlődésben két korszakot különböztessen meg: egy korábbi "A" és egy későbbi "B" fokozatot. Ez látszólag csak időrendi felosztás, de a továbbiak során területivé lesz. Az "A" fokozat helye s vele együtt a csoport eredete az Alföld északi felében lenne, ahol a "B" fokozat váltotta fel. Lelőhelyek szerint azonban a két fokozatot kimutatni nem lehet, s így egyelőre a diszitések tipológiáján alapuló felosztásról van szó.

Véleményem szerint - ha valóban hazai ez a csoport, eredő helye az Alföldnek a jugoszláviai és romániai Bánáttal érintkező része, ha ugyan nem még távolabb kell keresnünk kiindulási helyét.

Azok a megállapítások, amelyek a Körös-Starčevo, Vinča-Bánáti, majd a neolitikumon tulmenően a Bodrogkereszturi-balkáni, Lengyeli-balkáni, Péceli-balkáni, s még később a

bronzkori csoportok egy részének délkeleti erős befolyásaira hívják fel a figyelmet, a tiszai-balkáni kapcsolatoknak sem mendednek ellent.

Erre mutatott rá, egyelőre a kellő óvatossággal a jugoszláv kutatás, amely a Boian A kulturával való ilyen kapcsolatra hívja fel a figyelmet /79/.

A kérdés természetesen eldöntetlen. Annyi azonban kétségtelen, hogy a szomszédos területek adta utbaigazítás nélkül éppenugy, nem lehet eldönteni, mint ujkőkori kutatásunk sok más itt érintett bonyolult kérdését.

Itt kell érintenünk a szilmei típus csak éppen felvetődött problémáját. Erre ismételt is hivatkoznak /80/, de valójában egyelőre csak a felfedező rövid, futólagos megjegyzése az egyetlen támpont, a típus kronológiai helyzetét illetőleg.

Ez a megjegyzés az itt nem érintendő Tiszapolgár-Basatanya temető kronológiájával kapcsolatban csak ennyit mond: "Dem Gräberfeld ging die Wohnsiedlung der neolithischen Szilmeger Gruppe voran, die mit aus der Bükker Kultur importierter Keramik datiert werden kann. Die Gruben der Siedlung wurden in mehreren Fällen durch die Gräber des Friedhofes geschnitten." /81/

A datálást a sarovcei lelet "késő spiralméanderes", zselizi és bükki leletei is megerősítik /82/, ami nem zárja ki, hogy az edények belül üres kidudorodásaiban a csókai /83/, oszlopos diszitéseiben a kökénydombi nagyméretű edények bizonyos fülkézéseite /84/ ne láthatnánk. Ha vannak is vonásai, amelyek az alföldi vonaldiszes csoportra emlékeztetnek, azzal semmi esetre sem azonos. /85/ Nehezen várjuk a találé tollából származó, mértékadó közlését.

Magyarország területén nincs olyan neolitikus csoport - az un. régibb lineáris kerámián kívül, - amelyik az edényfestést nem ismerte. Ebből úgy tűnik, hogy a festés nem önálló csoportként lép fel.

Már az első összefoglalás hangoztatta "Unserer Auffassung nach ist die bemalte Keramik der Donangebiete nur als eine Begleiterscheinung einer Kultur aufzufassen, welche jedoch für sich keinen selbständigen Kulturkreis oder eine selbständige Kulturgruppe veranschaulicht" /86/.

Az ismert anyag a neolitikum végén valóban a vonaldiszes, bükki és tiszai csoportokhoz kapcsolódik, sokszor félreis-

merhetetlen vonalvezetéssel, amelyet a festetlen kerámián is megtalálunk.

Nem szólva a tiszai csoport déli telepein megfigyelhető - soha sem egyedül fellépő - festett mintákról, még kevésbé, a lengyeli jóval fiatalabb festett anyagról, a festett kerámiát a Tiszántulton találjuk jelentős számu helyi típussal képviselve.

A legújabb kutatás öt csoportot különböztet meg, amelyek részben egymásra is hatnak. /87/.

Ez az öt csoport a tágabb értelemben vett sátoraljajhelyi, a Debrecen-tócsó völgyi, a Tiszapolgár-csőszhalmi, a szamosvölgyi és a herpályi csoport.

Ezeknek egymáshoz való viszonyát még nem tisztázta a kutatás. Lehet, hogy a tüzetesebb vizsgálat az aránylag nagyobb földrajzi egységeken belül még több típust is ki fog dolgozni és kapcsolatait talán a tiszai kulturán is tul fogja vezetni.

Ezek a kérdések azonban már tulmennek kitüzött céloom határain. Csak neolitikus problémáink megoldatlan részleteire kívántam itt rámutatni.

Az elmondottakkal lezárul a mi neolitikumunk, mert a tiszai és zselizi csoportok - egyes lelőhelyek adatai szerint - már ismerik a rezet; sőt nemcsak ékszerként használják, hanem valószínűleg eszközt is készítenek belőle.

A dolgozatnak egyetlen célja volt, hogy tömegükben vesse fel a problémákat, egyelőre nem véve figyelembe azokat a szövevényes elágazásokat, amelyek egy-egy csoport kapcsolataiban mutatkoznak. Ha tárgyilagos vita alakul ki utána, elérte célját.

BANNER János

1. RÓMER F.F. Műrégészeti kalauz, különös tekintettel Magyarországára. - Pest, 1866. 1-134. - RÓMER F. F., Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie avant la VIIIe session du congrés international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest, Budapest, 1878. II. 1-187.
2. PULSZKY F. Magyarország archeológiája. Budapest, 1897. I. 342; II. 376.

3. F. TOMPA 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 1934-35. 27-127.
Továbbiakban: TOMPA I. 46.
4. TOMPA I.
5. KOREK J. A vadnai neolitikus sirlelet. - The Neolithic Burial-Finds at Vadna. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1957. 20.
6. M. GARASANIN, Der Übergang vom Neolithikum zur Bronzezeit am Balkan und an der unteren Donau. - Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen. Prague, 5-12 Octobre 1959, 131-164.
7. TOMPA I. 28.
8. Uo. 28.
9. Uo. 32.
10. Uo. 40.
11. Uo. 46.
12. PATAY P. Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. 6. Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. - Diss. Pann. Ser. II. No. 13. 4.
13. BÓNA I. A bronzkor Magyarországon. 1. Kandidatusi értekezés. Kézirat, 10-12.
14. A legutóbbi időben /V.G. Childe, Archaeology as a social Science. Third Annual Report, 1946. of the London University Institute of Archaeology. 1947. 49-60/, de előbb is, felvetődött a hármas felosztásból kiinduló, azóta lényegesen bővült korok elnevezésének, ma már nem kielégítő értelmének megváltozása.

Ugy gondolom, hogy ezen a téren közelebb kellene hozni a felfogásokat, egységesebbé tenni az elnevezéseket. Ebben valamilyen elfogadható formában meg lehetne állapodni.

A nélkül, hogy a magam véleményét bárkire ráerőszakolni kívánám, a következő elgondolást tartanám szemelőtt.

1. Mivel egyes, egymással érintkező, területeken már is kitűnt, hogy a régi elnevezés használata zavart okozhat, a kultúra fogalmát szélesebb körre kellene kiterjeszteni, amely megfelelné a régebbi, időt jelentő elnevezéseknek. Nem beszélnék tehát ősközkorról, középsőközkorról, újközkorról, rézkorról, bronzkorról, korai és késő vaskorról, hanem ezek helyett őskultúráról, kőkultúráról, réz-, bronz-, korai-, és késői vaskultúráról, amelyeknek volna bizonyos időt jelentő értelme is, de sokkal rugalmasabban volnának kezelhetők, mint a kor elnevezés.

2. Ezekben belől a csoport elnevezést lehetne olyan értelemben használni, mint ahogy eddig a kultúrát.

3. A csoportokon belől mutatkozó helyi eltéréseket típusoknak vagy alcsoportoknak lehetne nevezni.

Tudjuk jól, hogy ezzel nem csökkentenénk az amúgy is sok elnevezés számát, de ezt nem is igen lehet. Azt azonban elérnénk, hogy az egyes területeknek, különösen az átmeneti korai miatt - és hol nincs ilyen? - nem zavarnánk

- meg az eddig kialakult történeti képét és nem kellene a sok évtizedes gyakorlat alapján kialakult és meggyökeresedett összefoglaló elnevezéseket feleslegesen megváltoztatni
15. Még a tiszai és Körös csoport elválasztása is csak legújabban történhetett hazai adatok alapján. A régebbi adatok nem helytállóak. V. ö. VI. MILOJČIĆ, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas. Berlin, 1949. 91. és 7 j. Továbbiakban: MILOJČIĆ, Chronologie. 47.
16. TOMPA I.
17. KUFZIAN I. A Körös Kultura. - The Körös Kultur. - Diss. Pann. Ser. II. No. 23.
18. CSALOG J. ásatása. Arch. Ért. 1958. 82.
19. HÓDMEZŐVÁSÁR hely-Bodzáspart, Vata tanya egyik hulladék gödre. BANNER J. ásatása.
20. VI. MILOJČIĆ Körös - Starcevo - Vince. - Reinecke Festschrift. Mainz. 1950. 109-111.
21. M. GARASANIN Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien. - BRGK 1958. 8.
22. L. BANNER J. vonatkozó közléseit és tanulmányait: Dolg. 1931. 61-73, 1932. 1-48, 1933. 34. 54-84, 1935. 97-125.
23. L. 17. j.
24. BANNER J. és PÁRDUCZ M. Újabb adatok Délmagyarország újabb kőkorához. - Contributions nouvelles a l'histoire du neolithique en Hongrie. - Arch. Ért. 1946. 48. 29.
25. V. G. CHILDE The Danube in Prehistory. Oxford, 1929. fig. 12.
26. CSALOG J. A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez. - Die Beziehungen der Theisskultur zu den neolithischen Nachbar-kulturen. FA. 1955. 36. - MILOJČIĆ, Chronologie, 91. csak utóhatásokról beszél.
27. MILOJČIĆ, Chronologie. 71, 91, 93. - VI. MILOJČIĆ, Die Siedelungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas. - BRGK 1943-50. 117-118. - CSALOG I. 36.
28. BANNER J. Adalékok Budapest újabb kőkorához. - Some date concerning the neolithic age in Budapest. - Bp. Rég. 1950. 9-25. Taf. 7. Abb. 16. 19.
29. TOMPA I.
30. KALICZ N. Tiszazug őskori települései. Rég. Füz. 8. 1-96.
31. KALICZ N. ásatása Tarnabodon. Szives közléséért itt is köszönetet mondok.
32. L. HÁJEK, Nová skupina páskové keramiky na východním Slovensku. - Eine neue bandkeramische Gruppe in der Ostslowakei. - AR 1957. 9.
33. A rávonatkozó irodalmat lásd: KOREK I. és PATAY Pál i. m. 19-21. - Körös csoportra jellemző körömmel díszített darabokat, részben bükki töredékekkel együtt több helyről is ismerünk. L. m. 7, II. t. 1-3; TOMPA F. Arch. Hung. XXXI. t. 6.
34. A darab a Nemzeti Múzeum eszterépgyűjteményében került a kezembe. Akkor még csak a lelőhelye volt feljegyezve: száma nem volt. /Jegyzeteimből és fényképeimből/
35. KALICZ N. Észak- és Kelet-Magyarország neolitikumának

36. VL.MILOJCIC. BRCK 1943-50. 120-121. néhány problémája. Kézirat.
37. TOMPA I. 29.
38. A Dunántul egész anyagát BÁLINT B. aspiráns gyűjtötte össze és ásatásokkal is kiegészítette. A feldolgozás, sajnos, nem készült el s így az anyag egyelőre hozzáférhetetlen.
39. TOMPA I. 30.
40. KOREK J. i.m. 20-21. - KALICZ N. kézírata.
41. L. HÁJEK. i.m. 9-B. NOVOTNY, Slovensko v mladšej dobe kamenej. - Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit-Bratislava, 1958. Mindenütt a L. KRAMMEROVA német fordítására hivatkozom. 14-16. Kézirat.
42. KALICZ N. és PATAY P., A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. - Die Verbreitung der Bücker Kultur in Ungarn. - Rég.Füz. Ser. II. 2.
43. KOREK J. i.m. 9.
44. L. HÁJEK, i.m. 19.
45. B. NOVOTNY, Szakálhát - Bodzáspart, stb. BANNER J., Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit. Szeged, 1942. 14-26, 26-29. - Továbbiakban: BANNER TMK.
46. L. pl. TMK, T. XXXV. 14-18.
47. BANNER TMK, Abb. 2.
48. BANNER i.m. 13.
49. B. NOVOTNY, 32.-B. NOVOTNY, i.m. 12. - MILOJCIC, Chronologie. 92.
50. TOMPA I., 30. - G. MÜLLER KUALES, Bestattungen der Badener Kultur auf älteren Siedelungstrümmern in Békásmegyer / Krottendorf / .MAG 1939. 166-173.
51. TOMPA I., TOMPA F., Oskor. - SZENDY Károly, Budapest története. I. Budapest, 1942. 18-20. - Továbbiakban: TOMPA II. - MILOJCIC, Chronologie. 92. VL. MILOJCIC, BRCK 1943-50. 122-123. - CSALOG J., FA 1955. 26.
52. GALLUS S. A nagytétényi neolitikus sír. - Das Grab von Nagytétény. - Arch. Ért. 1936. 85-86. - BANNER J., i.m. 28. j.
53. KOREK J. és PATAY P., im. 23. IX. t. 6.
54. TOMPA I. 31.
55. R. PITTIGNI, Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien, 1954. 143.
56. BANNER TMK, 41-42. T. LXXIV. LXXXV.
57. KUTZIAN I. Szives közlése ásatása alapján. Arch. Ért. 1958. 81.
58. A gazdag anyag a győri Xantus János Múzeumban van. Publikálásra előkészítette a telep ásatója: MITHAY S.
59. BANNER J. és PÁRDU CZ M, i.m. VI. t. 12-13; VII. t. 5.
60. KALICZ N. fentebb hivatkozott ásatása.
61. Hasonló elgondolásra jutott, KOREK J. is: A bükki kultúra települése a Hillebrand barlangban. - A settlement of the Bükk Culture in the Hillebrand Cave. FA 1958. 24-25.
62. CSALOG J. A magyarországi újabb kőkori agyagművesség bükki és tiszai csoportja. - Die Chronologie der Bücker und der Theiss Kultur. FA. 1941. 1-17. - L.

63. TOMPA F. még a 26.j.-ben említett tanulmányát is. Hozzászólás CSALOG J. "A magyarországi ujjb kőkori agyagművesség bükki és tiszai csoportja" c. dolgozatához. FA 1941.289.
64. TOMPA II. 22.
65. B. NOVOTNY, i.m.17.
66. B. NOVOTNY, i.m.19.
67. CSALOG J., 62.j.-ben idézett munkája 1-17.
68. KÖREK J., és PATAY P., i.m.2.
69. BANNER TMK.26.
70. KÖREK J., és PATAY P. fentebb hivatkozott munkája.
71. B. NOVOTNY, i.m.19.
72. Békásmegyér, Nagytétény, stb. - L.MILOJCIC, Chronologie.
73. KÖREK J. 93. és PATAY P., i.m. 5. / Miskolctapolca, Vizesbarlang /, 6 / Miskolc, Puszkaporos kőfülke /, 7 / Miskolc, Szolceta barlang /, 11 / Miskolc, Vidrócky barlang /, 19 / Aggtelek, Baradla barlang / ; nem szólva a szabadtéri telepek ugyanott említett nagyobb anyagáról. Chronologie. 91.
74. MILOJCIC,
75. U.ó.
76. CSALOG J. FA 1941.16-17.
77. TOMPA I. 29
78. CSALOG I. 36.
79. M. GARASANIN, Die Theiss-Kultur im jugoslawischen Banat. 131-132. BRGK 1943-1950.
80. L CSALOG J. FA 1955.24. - KÖREK J. és PATAY P., FA 1956. 34. - KÖREK J. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1957.19. - KÖREK J. és PATAY P. Rég.Füz.Ser. II.2. 1. - B.NOVOTNY, i.m.23.
81. KUTZIAN I, Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya /Gehöft Basa/. - Conférence archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences. Budapest, 1955.69-87.
82. B. NOVOTNY, i.m.23.
83. BANNER J. és FOLTINY I., A csókai Kremenység. - Megjelenik az Acta Arch. Hung. 1959. évi 2. számában. L: III.17 = VII.6; III.21 = VII.9; III.22 = VII.8; III.24 = VII.5; III.25 = VII.10.
84. BANNER TMK. LVIII, LXXXIII, LXXXVI.
85. KÖREK J. és PATAY P., i.m.1.
86. TOMPA F., A szalagdiszes agyagművesség kulturája Magyarországon. - Die Bandkeramik in Ungarn. - Arch. Hung. V-VI.48.
87. KÖREK J. és PATAY P., A Herpályi-halom kőkorszaki és rézkori települése. - The Settlement at Herpály-halom from the Late Neolithic and the Copper Ages. - FA.1956.57-58.

BANNER János

J. BANNER : Einige Frage der ungarischen Neolithforschung.

/ Erscheint in " Actes du Symposium consacré aux Problemes du Néolithique Européen ". Prague, 1960. /